

DOI 10.33190/0027-2833-325-2022-4-007

Gazdag V.

SZLÁV ELEMEEK A KÁRPÁTALJAI BEREGSZÁSZI JÁRÁS MAGYAR NYELVJÁRÁSAIBAN : Monográfia

Törökbalint : Termini Egyesület, 2021. 228 p.

Чимало цікавих праць з міжмовних контактів, мовної ситуації на Закарпатті побачили світ у Науково-дослідному центрі ім. А. Годинки Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (далі ЗУІ). Однією з таких стала монографія угорською мовою В.Газдага «Szláv elemek a Kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban» («Слов'янські лексичні елементи в угорських говірках Берегівського району Закарпатської області»), в якій порушено важливі й нагальні питання зі слов'янсько-угорської мовної інтерференції, розвитку угорської славістики загалом. Спільне проживання різних етносів у регіоні, їхні тривалі контакти приводили до численних запозичень у мовах цих спільнот, які вивчалися дослідниками. Широке висвітлення отримали гунгаризми в українській мові Закарпаття¹, водночас мова угорських говорів краю з погляду переймань розглядалася менше, надто її сучасний стан. Згадана монографія стала результатом ґрунтовних, із застосуванням сучасних лінгвістичних методів, спостережень молодого науковця над питаннями запозичення, засвоєння, модифікації, класифікації та побутування українських і російських лексичних укралень у мові Берегівщини, де найширше представлені місцеві угорські діалекти.

Книжка відкривається вступним словом відомого угорського славіста А. Золтана, який разом з доценткою ЗУІ С. Барань був керівником габілітаційної докторської дисертації В. Газдага, яку той захистив у Будапештському університеті. А. Золтан окреслив загалом проблему слов'янських запозичень в угорській мові, як давніх, так і сучасних, а також дослідження угорських славістів у цій царині, зокрема і коло зацікавлень автора рецензованої праці.

У «Передмові» (с.11–13) В. Газдаг, говорячи про контактування між етнічними спільнотами та вивчення їх мовних взаємовпливів, наголошує на важливості врахування при цьому суспільних, культурно-історичних, політичних та інших екстралінгвістичних чинників. Він простежує становище угорської мови в історичному та сучасному Закарпатті, констатує її збереження носіями в наш час, побутування у вигляді діалектів, які зазнають впливів мов сусідніх східнослов'янських спільнот. Головною метою дослідника є вивчення лексичних запозичень з української та російської мов в угорських діалектах Берегівського району, де угорці становлять більшість і де представлено різні говірки. Підставою для висновків автора став матеріал з укладеного ним тлумачно-етимологічного словника. Крім цього, А. Газдаг залучив до праці відомості з історії та сучасного стану слов'янсько-угорських лінгвістичних студій.

До розділу «Загальні питання, пов'язані з темою» (с.14–25) увійшли дані про явище двомовності; автор виокремлює різні стадії володіння двома чи більше мовами — від вільного до оперування лише окремими виразами чи словами, усною чи

¹ Лизанець П. М. Угорсько-українські міжмовні контакти (на матеріалі українських говорів Закарпаття) : Конспект лекцій. Ужгород : УжДУ, 1970. 250 с.; Барань С. Hungaro-ukrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти. Берегове; Ужгород : ЗУІ ім.Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. 312 с.

писемною комунікацією тощо. Розглядаючи запозичення, він подає його визначення угорськими вченими і виокремлює прямі, непрямі та гібридні запозичення, називаючи серед прямих лексеми, словосполучення та фраземи, власні назви, абрєвіатури, звуки, «фальшиві» запозичення (слова і вирази). Серед непрямих дослідник виділяє запозичення значень, кальковані слова й вирази, окреслює роль і значення гіперпуризму (свідомого уникнення іншомовних елементів). Важливим є також питання про причини переймань, над яким розмірковує А. Газдаг, долучаючи при цьому думки інших мовознавців і носіїв мови. Це, зокрема, культурна модель запозичення, питання престижу мови, фонетична чи інша виразність, позначення негативних явищ, візуалізація, збагачення мови тощо. Неоднозначним є й питання доцільності функціонування чужих слів у власній мові.

Розлогим і детальним є історіографічний розділ «Огляд історії угорської славістики» (с.26–47). Відомо, що слов'янські запозичення потрапляли в угорську мову віддавна, ще в часи до гонфоглалаша — здобуття угорцями-кочівниками 896 р. батьківщини у Карпатському басейні. Цей процес триває й досі, причому переймання відбувалися по-різному в різні періоди, від різних слов'янських народів, загалом їх в угорській мові нараховують близько 10%.

А. Газдаг розглядає окремі періоди розвитку угорської славістики та внесок у неї дослідників, починаючи з Ф. Веранчича і до наших днів. У деяких підрозділах він дає огляди наукової діяльності, головних праць, напрямів вивчення та методів відомих славістів — Ф. Міклошича, О. Ашбота, Я. Меліха, І. Кнежи, Л. Кішша, вважаючи найповнішою для свого часу 2-томну працю Кнежи «Слов'янські запозичення в угорській мові» (1955).

У розділі «Мовне становище угорського населення Закарпаття» (с. 48–61) дослідник аналізує закарпатські угорські діалекти, питання двомовності у краї, а також типи цієї двомовності — частковий і повний. Він наводить слова ректора ЗУІ мовознавця І. Черничко про те, що для збереження мови потрібно чотири головні фактори: носії мови, які її підтримують; умови, необхідні для вживання; правові кола, що забезпечують цю комунікацію; спонукання до вживання мови носіями (с. 54). Автор подає відомості про вивчення східнослов'янських слів в угорській мові у наш час, а саме після 1960-х років, у період створення і функціонування кафедри угорської філології в УжДУ. А. Газдаг наголошує, що з низки причин дослідження угорської мови Закарпаття проводилося лише місцевими дослідниками, а не вченими з Угорщини. Серед них Ш. Фодо, С. Черничко, А. Марку, І. Ковтюк, викладач і перекладач, автор праці «Українські запозичення в ужанських говорах» (1974, 2007), а також відомий мовознавець П. Лизанець, який уклав атлас закарпатських угорських діалектів. Ідеться й про вивчення чужих слів в угорській професійній мові, у медіа і художній літературі. Так, автор фіксує різне оформлення цих слів у друкованих виданнях — написання без виокремлення, у лапках і в дужках.

У наступному розділі «Про дослідження» (с.62–75) аналізується власне мовна ситуація в області. Спершу автор подає територіальні і демографічні відомості про край, що проілюстровано кількома картами розміщення угорського населення на дослідженій території, його мовної географії тощо. Як бачимо, вивчення здійснювалося комплексно — як з допомогою поглиблених інтерв'ю, анкетування, опитування, так і студіювання писемних та інших джерел, сучасних електронних носіїв, підготовки на їхній основі численних ілюстрацій у вигляді графіків, карт, таблиць, малюнків. В. Газдаг описує кожну з ділянок своїх спостережень, передусім аналізує мову мешканців 35 поселень Берегівщини — усього 150 інтерв'ю, 86 годин звукозаписів і додає карту й таблицю поселень з кількістю взятих інтерв'ю. Загалом ним знайдено 246 запозичених східнослов'янських лексем. Інші спостереження здійснено за текстами угорських періодичних видань, зокрема тих, що виходять на Берегівщині. Дослідник засвідчує різнобіч у вживанні чужих слів, паралельне використання угорських і чужомовних відповідників. У полі його уваги також художня література, твори письменників Л. Балли, З. Дьорке, В. Ковача, Л. В. Фабіана та ін., а також інтернет-джерела. А. Газдаг використовує і так званий метод учасника подій,

тобто фіксацію матеріалу в безпосередніх життєвих ситуаціях. Він подає короткий, без прикладів, словничок, укладений з допомогою анкетування, та контрольні дослідження. Автором складено 220 карт, деякі з них розміщено в книзі, решту можна знайти за посиланням в інтернеті.

У розділі «Про побудову словникових статей» (с.76–77) викладено необхідні пояснення для користування словником, а саме написання, оформлення слів, позначки, курсив, підкреслення, алфавіт тощо, римськими цифрами позначено джерела, з яких добиралися приклади. Значну частину праці становить «Словникова база даних», розміщена в однойменному розділі (с.78–142), до якої увійшло 493 словникові статті, 581 слово. Наведемо зразок такої статті: «Majdan kksz, fn`-t, ʔ-ja -1. tér; összejeveteli hely; 2. Kijev főtere; 3. A narancsos forradalom megnevezése < ukr., or. *Майдан* [< tör. maiban-ESUM III: 361; Vasmer-Tr.II.:559]; -II. Sok olyan ukrán állampolgár sikerült elriasztani, akik korábban támogatták a *Majdant*. [Kárpátalja, 2010, március 5]; *A rendőrségi adatok szerint másfel ezren, más források alapján több ezren gyűltek össze a Majdanon*. [Kárpáti Igaz Szó, 2011. november 23.]; *Ukrajna legfontosabb kültári fenyőfáját ezen a hétén fogják fellállítani a fővárosi Függetlenség térén (Majdan)*. [Kárpátinfo, 2012. november 13.]; *Hol vannak a Majdan hősei?* [Beregszász, 2013. január 23.] Adatolva meg: Ht-lista. [16.]» (с.111). У перекладі: «Майдан — безпосереднє запозичення, іменник, грам. форми, -1. площа, місце зібрань; 2. Головна площа Києва; 3. Назва помаранчевої революції < укр., рос. *Майдан* [< істор. майдан ЕСУМ, т. III: 361; сл. Васмера-Тр. II.:559]; -II. Вдалося успішно наполохати тих українських громадян, які раніше підтримували *Майдан* [Kárpátalja, 2010. березень 5]; За даними поліції, півтори тисячі, за іншими джерелами, багато тисяч зібралось на *Майдані*. [Kárpáti Igaz Szó, 2011. листопад 23.]; Головну ялинку України на цьому тижні встановлюватимуть на столичній Площі Незалежності (*Майдан*) [Kárpátinfo, 2012. листопад 13.]; Де герої *Майдану*? [Берегове, 2013. січень 23.] Засвідчено: список дослід. мережі Termini. [16.]»

Насамперед слід відзначити неточність у написанні угорською назви *Kijev* у російській транскрипції, а не в офіційно затвердженій для іноземних мов українській *Kyiv*, що зустрічаємо, на жаль, і в інших угорських джерелах.

Більшість лексем у словнику, наголошує автор, становлять іменники, що взагалі властиво для процесу запозичення чужих слів, однак є й чимало дієслів та інших частин мови. Власне, за їхньою семантикою можна простежити історичний розвиток краю, соціальні й політичні зміни, що там відбувалися. Наприклад, це явища часів соціалізму: *kolhoz, kulák, politinformáció, szilsozvet*, пізніші етапи породили такі слова, як *peresztrojka, reketör*, реалії вже наших часів — *programista, ZNO, ATO* та ін. У словнику знаходимо й наочні приклади модифікацій, засвоєння слів. Так, у певному контексті показано, як лексема *felcser* (фельдшер) набуває граматичних угорських елементів: *település felcsere* (фельдшер населеного пункту), *felcsernek* (фельдшеру, дав. відм.), *felcserével* (з фельдшером), *felcseríteni* (працювати фельдшером), *felcserközpont* (фельдшерський пункт) та ін.

Запозичення можна розглядати і за групами на основі різних підходів, що здійснено в розділі «Спроби класифікації запозичень» (с.143–150). Передусім це класифікація за хронологією, тобто часом засвоєння чужих слів. Автор зауважує, що після 1945 р. запозичувалися переважно російські слова, а українські почали з'являтися з 1991р., часу незалежності України. Доцільним є і групування лексем за походженням, а також за мовами, з яких вони прийшли; так з 581 запозичення 302 є такими, що потрапили у слов'янські мови з інших, решта 223 має слов'янські лексичні елементи, а 56 є гібридними. Дослідники твердять і про тематичні групи розглядуваних лексем, сам автор виокремлює 26 таких груп, які вміщує в одному з додатків до праці. Він наводить приклади класифікацій за типами запозичень: пряме, непряме, гібридне, безпосереднє (лексичне), фонетичне, семантичне, калькування та ін. Розділ проілюстровано відповідними малюнками. Завершує аналіз розгляд проблеми уподібнення чужих слів – розділ «Асиміляція запозичень» (с.151–157), що включає фонетичні зміни, граматичну асиміляцію, зміну значення: розширення і звуження семантики. У таблиці, яка відображає процес засвоєння запозичених слів, показує

но, що найкраще вони «одомашнюються» у розмовній мові, натомість їх кількість зменшується у друкованих виданнях.

Свої напрацювання автор узагальнює у «Висновках» (с.158–159), зазначаючи, що угорські говірки Закарпаття, зокрема Берегівщини, збагачені численними східнослов'янськими словами, які стали органічними елементами майже в кожній сфері побутування мови, зокрема і в офіційно-діловій, що пояснюється становищем мешканців краю як нацменшини (с.159). До книжки ввійшла й солідна бібліографія, список використаних словників, літературних джерел, а ще Додатки: 1. Мовні дані з Фейсбука, що охоплюють 52 приклади з фотознімками. 2. Карти з графічним зображенням частоти функціонування, розпізнавання і зміни форми деяких запозичень (усього 25 слів). 3. Поняттєві гнізда запозичених слів (у вигляді таблиці). 4. Слова без прикладів.

Принагідно варто згадати й лексикографічні праці В. Газдага: «Українсько-угорський словник лінгвістичних термінів» («Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár», 2016) та «Magyar-ukrán nyelvészeti szakszótár» («Угорсько-український словник лінгвістичних термінів», 2021 р.), які поряд з рецензованою монографією є важливими й потрібними виданнями як для перекладознавців, лінгвістів, так і освітян, а також для всіх, хто цікавиться міжмовною комунікацією двох народів.

Л. Мушкетик

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: mushketik@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

L. Mushketyk

Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology
of Ukrainian Academy of Sciences
Kyiv, Ukraine
Email: mushketik@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

Gazdag V.

**GAZDAG V. SZLÁV ELEMEEK A KÁRPÁTALJAI BEREGSZÁSZI JÁRÁS
MAGYAR NYELVJÁRÁSAIBAN : MONOGRÁFIA**
Törökbalint : Termini Egyesület, 2021. 228 p.

Дата надходження до редакції — 21.06.2022

Дата затвердження редакцією — 23.06.2022